

75 jaar coöperatieve zuivelfabriek Dalen 1896 - 1964

Drie kwart eeuw arbeid onzer zuivelfabriek

Driekwart eeuw. Voorwaar een tijdsbestek, dat het eenmaal afgesloten zijnde, goed kan zijn hierbij een ogenblik stil te staan en de blik nu eens niet op de toekomst te richten, doch eens achterom te kijken.

En zoals wij, over onze schouder ziende, niet zien datgene, wat vlak achter ons ligt, zullen wij bij het schrijven van dit kleine kroniekje over onze zuivelfabriek er ook van afzien hierin het jongste verleden veel te betrekken. Hiermede zult U ook allen wel voldoende bekend zijn.

Zuivelfabriek Dalen ca. 1907

Het zal voor U ook interessanter zijn iets te vernemen omtrent de totstandkoming van Uwe fabriek en uit het oudste verleden hiervan. Maar het kan voor ons allen ook leerzaam zijn. Leerzaam, wanneer wij kunnen en willen inzien dat onze vaders en grootvaders en misschien reeds overgrootvaders, de moed hadden om de vraagstukken, waarvoor zij werden geplaatst, grondig aan te pakken. Want het vroeg inderdaad durf en inzicht om in de tijd waarin zij leefden, te komen tot de stichting van een „eigen” zuivelfabriek. De economische en daardoor ook financiële positie van de boer in die tijd

was in het algemeen zeer zwak, de kennis van de fabriekmatige zuivelbereiding was nog zeer beperkt en ook met georganiseerd verenigingsleven had men nog weinig, of geen ervaring.

Het moet ons daarom met respect vervullen, dat zij bereid waren om de beperkte mogelijkheden, die de tijdsontwikkeling hen bood, aan te grijpen om te trachten daardoor eigen bestaan en omstandigheden te verbeteren. Wij hebben kunnen voortbouwen op het door hen gelegde degelijke fundament. En als wij hen dankbaar gedenken, dan doen wij er goed aan, ons zelf de vraag te stellen, of wij de veel grotere mogelijkheden, die onze tijd ons biedt en zelfs opdringt, kunnen en willen zien er ook bereid zijn ze te gebruiken.

Wij zullen er niet te veel over uitwijden, hoe de algemene toestanden op het Drentsche platteland waren zo'n ruim 75 jaar geleden. Het is U allen wel bekend, dat deze, naar de huidige maatstaven gemeten, wel verre van rooskleurig waren.

De Drentsche boerenbevolking leefde echter geheel naar haar aard, op een sobere en ingetogen wijze. De producten, die de landbouw en de veehouderij voortbrachten, werden in de eerste plaats gebruikt voor dekking van de behoeften in het eigen gezin en bedrijf. Wat gemist kon worden, werd veelal geruild tegen verschillende benodigde gebruiksgoederen en veevoer. De „pakjeude“, de reizende koopman, in deze streken veelal uit Coevorden of Hogeveen, speelde in deze ruilhandel een belangrijke rol. Alhoewel de positie van de boer bij deze vorm van handel wel zeer zwak was, moest hij hier wel genoegen mee nemen, aangezien voor hem eigenlijk geen andere weg open lag zijn kleine hoeveelheid producten op een andere wijze af te zetten.

En toch kunnen wij, wanneer wij willen, in deze verhoudingen ook nog weer een lichtzijde ontdekken. Doordat de wereld van de toenmalige Drentsche boer als het ware nog beperkt bleef, tot zijn eigen erf en zijn eigen dorpsgemeenschap, had datgene, wat daar buiten plaats vond, ook nog maar weinig invloed op zijn omstandigheden. Hij was veel minder gevoelig voor de *gunst en ongunst* der tijden, dan b.v. zijn Friese collega reeds geworden was.

De Friese boer produceerde reeds in vrij grote mate voor de buitenlandse markt en maakte zo na 1855 gedurende een twintigtal jaren een periode door van betrekkelijke welvaart, tengevolge vooral van de gunstige prijs van zijn boter op de Londense markt.

De prijzen van de landerijen en daardoor ook de huren stegen sterk. Toen dan ook zo om 1880 een sterke algemene daling van de prijzen van de landbouwproducten en speciaal van de Friesche boter intrad, kwam deze klap in Friesland wel bijzonder hard aan. De sterke daling van de boterprijs werd mede veroorzaakt door knoeierijen en een onvoldoende kwaliteit van het product. Vandaar dat in Friesland koortsachtig gezocht werd vooral naar een verbetering van de kwaliteit hiervan.

En dit streven leidde naar de oprichting van de eerste zuivelfabrieken, zij het dan dat deze nog zeer bescheiden van omvang waren. Maar in een speciaal daarvoor ingericht bedrijf, kan men nu eenmaal onder betere omstandigheden en met betere hulpmiddelen werken, dan het iedere boer afzonderlijk mogelijk is.

Vooraf met de uitvinding en toepassing van de centrifuge was een van die hulpmiddelen gekomen, die hier veel toe hebben bijgedragen. Met dit werktuig wordt de

melk door middel van de middelpuntvliedende kracht ontroomd. Volgens het oude, toen bestaande systeem, werd de melk in platte koperen bakken in de kelder weggezet en de room na verloop van tijd afgeschept. De centrifuge kon in korte tijd vrij grote hoeveelheden melk ontromen en er bleef minder vet in de ondermelk achter.

In 1886 werd in Warga in Friesland door 23 veehouders de eerste „boerenfabriek" gesticht, d.w.z. deze fabriek was het eigendom van de samenwerkende boeren, die er hun melk aan leverden. De leiding en verantwoordelijkheid berustte bij hen, maar ook en vooral, het **bedrijfsresultaat kwam hen volledig ten goede**. En aan dit laatste werd bij de reeds in werking zijnde fabrieken wel eens getwijfeld.

De eerste coöperatieve zuivelfabriek was er. Ook vanuit Drente werd de ontwikkeling van de zuivelbereiding in Friesland met belangstelling gevolgd. Vooraanstaande mensen in de Drentse landbouw zagen ook in de gezamenlijke, fabriekmatige boterbereiding, grote mogelijkheden voor de veelal kleinere bedrijven in onze provincie.

In 1887 werd dan ook door het hoofdbestuur van het Drentsch Landbouw Genootschap een commissie naar Friesland gestuurd om eens poolshoogte te nemen. In de Algemene Vergadering van genoemd Genootschap bracht deze commissie verslag uit en deelde mede de fabriek van de veehouder-fabrikant Jouke Swart te Klooster - Anjum onder Berlikum te hebben bezocht. In deze fabriek, die in totaal slechts fl. 4000,- gekost had, kon prima boter worden gemaakt.

Het hoofdbestuur van het D.L.G. besloot, gehoord de bevindingen van deze commissie, om de fabriekmatige boterbereiding in Drente aan te moedigen.

In de eerste gevallen betaalde het D.L.G. de kosten van de voorbereiding voor de stichting van een fabriek.

Dalen kwam met het indienen van het verzoek om ook voor vergoeding van deze kosten in aanmerking te mogen komen reeds te laat, omdat de belangstelling voor de fabriekmatige boterbereiding toen reeds voldoende geacht werd.

Toch is onze fabriek het op een na oudste nog in werking zijnde bedrijf in Drente.

Het is vooral de toenmalige veearts H. Reimers geweest, die zich veel moeite heeft gegeven voor de totstandkoming van een zuivelfabriek in ons dorp. Reimers was een man met vele activiteiten. Naast veearts was hij ook nog boer, winkelier en gemeenteontvanger. Behalve voor zijn werk als veearts, voelde hij ook, zeer veel voor het boerenbedrijf en leefde in sterke mate mee met het wel en wee van de boeren, waar-tussen en waarvoor hij werkte.

Hij was dan ook een enthousiast lid van het Drentsch Landbouw Genootschap, een instelling, die in die tijd, toen er van voorlichting op landbouwgebied van overheidswege eigenlijk nog geen sprake was, veel heeft gedaan om verschillende landbouwmethoden in onze provincie te verbeteren en door verhoging van de opbrengst van zijn grond de Drentse boer meer bestaanszekerheid te geven.

Samen met Jan Caspers, hoofdbestuurslid van het D.L.G. en destijds een vooraanstaand landbouwer en een man met veel gezag in ons dorp, zette hij zijn schouders er onder.

De eerste vergaderingen werden opgeroepen. Dit geschiedde destijds door Meester Banning aan de hoofddeur van de kerk. Mededelingen voor de dorpsgemeenschap kon

men aan het schoolhoofd opgeven, die deze dan na de kerkdienst afkondigde. De kerkgangers wachtten rustig tot meester buiten kwam en met de voorlezing begon. Zoals U ziet een praktische berichtgeving en het verschafte meester nog een kleine bijverdienste boven zijn karig salaris.

Verder moeten wij hieruit toch wel afleiden hoe een belangrijke plaats de kerk toen in onze dorpsgemeenschap innam. Het kerkbezoek was vrijwel algemeen.

De eerste vergaderingen waren echter maar matig bezocht. Het bleek niet mogelijk direct tot de oprichting van een coöperatie te komen. Te weinig boeren waren nog maar bereid tot deze stap. Wel wilden meerderen, de levering van hun melk toezeggen.

Wellicht konden en durfden meerderen zich geen geldelijke risico's veroorloven, zoals men toentertijd nog zag in het als lid toetreden tot een coöperatie. Er werd dan ook besloten tot de oprichting van een Naamloze Vennootschap. Of hij hiertoe is uitgenodigd of uit eigen belangstelling is gekomen kunnen wij niet meer nagaan. Maar een van de eerste vergaderingen van de Naamloze Vennootschap werd bezocht door de bekende Groninger industrieel J.E. Scholten. Hij verklaarde zich bereid het benodigde aandelenkapitaal voor een groot gedeelte te willen verschaffen. Hier is men echter niet op ingegaan.

Verschillende vooraanstaande ingezetenen uit het dorp bleken bereid voor het ontbrekende aandelenkapitaal, dat niet bij de boeren geplaatst kon worden, deel te nemen. Er werden uitgegeven 240 aandelen van fl. 25,--, waarvan 201 werden geplaatst en 39 in portefeuille bleven. In het voorjaar van 1889 was men dan zover, dat de zaak rond was. Bij *Zijner Majesteits* besluit no. 24 van 28 mei 1889 werd de koninklijke bewilliging op de statuten van de NV. Stoomzuivelfabriek „Dalen" te Dalen verleend.

Het eerste bestuur bestaande uit de heren: Jan Caspers, voorzitter; Rudolphus Wijnandus Oldenbanning, secretaris; Johannes Weggemans; Johannes Martinus Caspers en Johannes Scholten, kon dus aan het werk.

Bij besluit van de algemene vergadering van 28 juli 1889 werd aangekocht van de Heer S. Kramer een huis met enige grond in de Noordwijk ter grootte van 12 are 60 centiare. Koopprijs fl. 600,--. De koopakte werd getekend 23 september d.a.v. ten kantore van Notaris Weys te Coevorden.

Er werd direct met de bouw van de fabriek begonnen. Als directeur-boekhouder-chef-1ste werkman werd aangesteld de heer S. Mulder de Vries, op een salaris van fl. 600,-- per jaar. Als personeel werd aangesteld de heer J. Kroeze en echtgenote.

Meerdere werkzaamheden bij de bouw van de fabriek werden door de boeren zelf verricht om de kosten zo laag mogelijk te houden. Als beloning werd een, borrel geschonken en dat was in die tijd nog wel te doen, gezien de prijs van een halve liter oude klare van 32½ cent. De fabriek werd voor die tijd vrij ruim opgezet als „Stoomfabriek". Er werd een centrifuge geplaatst, die bij zijn grootste capaciteit 1500 L. melk per uur kon ontromen. Aanvankelijk werkte men echter nog met een trommel voor een kleinere hoeveelheid.

Nog in de. winter van 1889 - 1890 kon de eerste melk worden verwerkt. De eerste

partijen boter werden verkocht voor 85 cent per kg. en een klein partijtje voor 60 cent.

Mogelijk waren de eerste karnsels wat minder goed gelukt. De boter werd in zijn geheel verkocht aan de heer Denneboom in Coevorden. In de afzet kwam dus nog geen verandering, aangezien de heer Denneboom zich ook bezig hield en had gehouden met het verruilen en opkopen van de door de boerinnen zelf gekarnde boter.

Jammer genoeg ontstond er al vrij spoedig onenigheid in het eerste bestuur. De secretaris, die als penningmeester tevens de kas beheerde, weigerde in de algemene vergadering over het eerste boekjaar rekening en verantwoording af te leggen. Ook zijn er van hem geen goedgekeurde notulen aanwezig. De eerste directeur viel ook als slachtoffer van deze onenigheid. Hij werd namelijk statutair slechts voor de tijd van 1 jaar in zijn functie benoemd. Na afloop van dit jaar, wilde de voorzitter niet tot herbenoeming overgaan en werd hierbij in het gelijkgesteld door de algemene vergadering. De andere vier bestuursleden hadden inmiddels de heer Mulder de Vries herbenoemd.

Na de uitspraak van de algemene vergadering was hij dus genoodzaakt heen te gaan. Via een gerechtelijke procedure werd de fabriek gedwongen hem later nog fl. 700,- salaris uit te betalen. De nieuw benoemde directeur, de heer K.L. Okma, voelde zich bij al deze strubbelingen schijnbaar niet erg op zijn gemak in Dalen. Hij vertrok reeds binnen vier maanden als directeur naar elders.

Inmiddels was in de algemene vergadering van 28 juni 1891 een nieuw bestuur gekozen, omdat een vorige vergadering aftreding van het gehele bestuur had verlangd. Het nieuwe bestuur werd als volgt gekozen en samengesteld: Jan Caspers, voorzitter; M. Oldenbanning, secretaris Kars Hindericus van Tarel, lid; Egbert Beuker lid; Henderikus Vleems, lid.

In de algemene vergadering van 31 oktober 1891 werd tot directeur benoemd de heer Hendrik Zwart te Appelscha. Hij werd tevens belast met het beheer van de kasgelden. Onder de leiding van het nieuwe bestuur en directeur begon de fabriek zich nu vrij snel te ontplooien. Was men aanvankelijk begonnen met 16 leveranciers die bij de grootste aanvoer in 1890 plm. 800 liter melk per dag leverden, in de zomer van 1892 was de grootste aanvoer reeds 3300 liter, waarbij dan nog vermeld werd, dat 1892 een zeer slecht melkjaar was.

In de algemene vergadering van 16 februari 1893 werd dan ook tot een flinke uitbreiding van de fabriek, die berekend was op de verwerking van 2000 liter melk per dag, besloten. Langdurig werd gesproken hoe aan de benodigde gelden te komen voor de verbouw. Er waren onder de aandeelhouders grote voorstanders tot uitbreiding van het aandelenkapitaal en dit te plaatsen onder de melkleveranciers, opdat deze zo veel mogelijk in de gang van zaken mee konden beslissen. Een zeer grote tegenstander hiervan was meester Banning. Meester bezag het echt van de kant van de „aandeelhouder", omdat volgens hem bij uitbreiding van het aandelenkapitaal zijn „aandeel" in de fabriek verminderde. Tot uitbreiding van het aandelenkapitaal is het dan ook nooit gekomen, alhoewel hiertoe in een, latere vergadering wel een besluit werd genomen. Er werd daarbij zelfs besloten 1/10 aandelen van fl. 2,50 uit te geven, opdat toch iedere melkleverancier maar aandeelhouder zou kunnen worden. De zeggenschap bleef hierbij wel uitermate beperkt, want 10 van deze 1/10 aandelen konden slechts

tezamen 1 stem uitbrengen.

De uitbreiding, waartoe in 1893 werd besloten, werd dan ook geheel uit de exploitatie bekostigd. Hierbij rees nogal wat verzet van sommige aandeelhouders, blijkbaar grotere melkleveranciers. Er werd hierbij naar voren gebracht, dat de kosten van de nieuwbouw, die fl. 8500,- hadden bedragen, ook reeds voor een belangrijk deel door de melkleveranciers waren opgebracht. Op deze wijze had volgens hen een onrechtmatige vergroting van het bezit van de NV. plaats ten koste van de melkleveranciers.

Bij deze uitbreiding werd ook een ijshok gebouwd. Hierin werd 's winters ijs opgeslagen, althans wanneer het voldoende vroom, om hiermede op warme zomerdagen de room te kunnen koelen. Dit ijs werd dan uit vaarten en sloten gezaagd.

Wat de afzet van de boter betreft was men inmiddels de heer Denneboom ontrouw geworden. De boter werd nu geleverd aan de Fa. Halbertsma in Sneek, welke onze boter betaalde volgens eerste keur van de Leeuwarder notering. Het liep dus goed met de fabriek, heel goed zelfs. In de vergadering van 29 mei 1894 vroeg Ds. Busch Keizer het woord om er op te wijzen hoe onze fabriek wegens de gunstige werking een uitzondering maakte op vele andere plaatsen en reeds gebleken was een grote bron van welvaart te zijn voor Dalen en omgeving.

Bestuur, Directeur en Personeel, Zuivelfabriek Dalen in 1907. (Achter de tafel, zittend voorzitter H. Tavel, rechts directeur K. Veenstra.

Toch was het nog niet allemaal koek en ei. Pas in de loop van 1895 kwam een commissie van scheidslieden tot overeenstemming inzake het gevoerde geldelijke beheer van de eerste penningmeester. En dit weer achter de rug zijnde, ontstonden er

moeilijkheden met de buurtschappen de Bente en de Loo. Men was daar zelfs van plan een tweede fabriek te bouwen. In de algemene vergadering van 27 maart 1897 werden de grieven van deze buurtschappen besproken, welke in het kort hierop neerkwamen:

1. De melkleveranciers op de Loo en in de Bente hadden niet de aandelen gekregen, die hen waren toegezegd.
2. De directeur had te veel traktement.
3. Er was te veel „volk" aan de fabriek.
4. De boetes moesten worden besteed om voor korte tijd de melkprijs te verhogen of moesten verdeeld worden onder de melkleveranciers.

Van dit laatste punt had men dus ook nog al wat verwachtingen. Wij hebben niet kunnen nagaan of dit bedrag van de opgelegde boetes voor afwijkende melk nogal hoog was, maar in elk geval kwam het gehele bedrag de melkleveranciers ten goede. De aandeelhouders hebben nooit meer genoten, dan een matige rente over de nominale waarde van hun aandelen. Gelukkig heeft men de eenheid kunnen bewaren. Als winstpunt uit de besprekingen over en weer, kwam het besluit om aan te vangen de melk naar vetgehalte uit te betalen. Schijnbaar waren in 1898 nogal moeilijkheden met het personeel, althans er had een volledige personeelwisseling plaats. Als assistent werd benoemd de heer K. Veenstra uit Appelscha, die hier later zovele jaren directeur zou zijn. In dit jaar was het aantal melkleveranciers reeds gestegen tot 256.

De gemiddelde boterprijs was voor onze fabriek fl. 1,06 per kg., zijnde 2 cent boven eerste keur Leeuwarder notering. De totale boterproductie bedroeg 61.665 kg. De gemiddelde melkprijs fl. 3,10 per 100 liter. Alhoewel de melk reeds naar vetgehalte wordt uitbetaald, wordt de hoeveelheid melk nog op een primitieve wijze vastgesteld. Dit geschiedt met een maatstokje in de bussen. Nu blijkt echter dat lang niet alle bussen even groot zijn en in de vergadering van 3 april 1900 wordt dan ook besloten een weegtoestel aan te schaffen, benevens een „pasteuriseertoestel" - tegenwoordig kortweg pasteur genoemd - voor de room. Tevens werd in deze vergadering besloten, zulks om de totstandkoming mede te helpen bevorderen, een aandeel van fl. 500,- te nemen in de Noord-Ooster-Loocaalspoorweg.

In de loop van de jaren komt al meerdere malen ter sprake om het melkvervoer door de fabriek te laten uitvoeren. Iedere melkleverancier moest namelijk maar zien, dat hij zijn melk aan de fabriek kreeg. Met het toenemen van het aantal leveranciers werd het langzamerhand een chaos door het grote aantal hondenkarren en andere voertuigen op het pleintje voor de fabriek. Dan wilde natuurlijk liefst iedereen zo gauw mogelijk geholpen worden. Verder, zullen wij maar niet spreken van de andere dingen die aandacht en verzorging vroegen, door zoveel mensen en materiaal in en bij de fabriek.

Eerst werd voorgesteld het melkvervoer *buurtschaps*gewijze en op tijd te regelen. Dit werd afgestemd.

In de vergadering van 14 maart 1905 werd een voorstel om het melkvervoer volledig door de fabriek te doen uitvoeren eveneens verworpen. De kosten werden namelijk geschat op wel fl. 0,25 per 100 liter melk.

In 1904 werd besloten het lidmaatschap van de Bond van Coöp. Zuivelfabrieken in Drente, die in 1897 was opgericht, op te zeggen, omdat volgens de voorzitter aan het lidmaatschap niet die voordelen verbonden waren, die men er van verwacht had.

Blijkbaar was er in die tijd nogal belangstelling voor het centrifugeslib. In een algemene vergadering werd althans voorgesteld dit met de spoeling bij inschrijving te verkopen. De toenmalige dierenarts, de heer Bronsdijk, keurde dit ten sterkste af. Deze dierenarts had ook reeds enige malen aangedrongen op het pasteuriseren van de terug te leveren ondermelk om verspreiding van de tuberculose onder het vee tegen te gaan. Dit centrifugeslib was volgens hem uitermate gevaarlijk. Op zijn advies werd een monster opgestuurd naar de seruminrichting in Rotterdam. Het hieromtrent ontvangen rapport was zodanig, dat het bestuur besloot niet tot verkoop over te gaan, maar dat het slib, op advies van de heer Bronsdijk, werd verbrand.

In het voorjaar van 1906 overleed na een slepende ziekte, op nog zeer jeugdige leeftijd, directeur Zwart. In zijn plaats werd benoemd de heer Veenstra, directeur van de Coöp. Zuivelfabriek te Zweeloo, eerder assistent alhier. De heer Veenstra trad 1 juli 1906 in functie. Het is vooral onder zijn leiding geweest, en ook mede door zijn werklust en onkreukbaarheid, dat de fabriek zich verder kon uitbreiden en het vertrouwen kon winnen van alle melkleveranciers. Sterk drong hij aan op een zindelijke melkwinning en -behandeling. Zoals wij al gezegd hebben werd veel melk aangevoerd op hondenkarren en het vervoer had plaats langs alle mogelijke wegen en weggetjes. Opdat door schudden tijdens het vervoer toch maar geen melk verloren zou gaan, gebruikten vele melkleveranciers een doek tussen bus en deksel. Dit was het eerste waar de heer Veenstra tegen optrad. De vieze doeken weg en de oude bussen vervangen door goed sluitende nieuwe.

Nog in de zomer van 1906 werd een plan aangenomen tot uitbreiding en modernisering van de fabriek. De in gebruik zijnde centrifuges lieten nog 0,9% vet in de ondermelk achter, terwijl dit bij de nieuwe modellen beperkt bleef tussen 0,3 en 0,4%. In dit plan was ook begrepen de pasteurisatie van de ondermelk. Dit werd met een kleine meerderheid van stemmen aangenomen, maar voor de nieuwe directeur was het een groot succes. Korte tijd tevoren was de pasteurisatie van de ondermelk namelijk ook weer voor de zoveelste maal aan de orde geweest. De grote voorstander, veearts Bronsdijk, verdedigde samen met dokter Moll het voorstel. Gewezen werd op het vele voorkomen van tuberculose, zowel bij mens als dier en dat de besmetting door de ondermelk gemakkelijk van het ene gezin en bedrijf naar het andere kon worden overgebracht. Maar het argument, dat bij een gehouden proef gebleken zou zijn, dat de varkens van Hks. Vleems de gepasteuriseerde ondermelk niet wilden drinken, had het vurig pleidooi van de geneeskundigen waardeloos gemaakt.

In 1907 werd op advies van de heer Veenstra besloten tot aansluiting bij het reeds in 1903 opgerichte Botercontrolestation „Assen" te Assen. De botercontrole onder rijkstoezicht waarborgde en waarborgt nog boter van onvervalste samenstelling. Deze aansluiting bracht nog enige moeilijkheden mede, omdat het bestuur van het B.C.A. gebleken was, dat een van de bestuursleden van de fabriek in zijn winkel ook margarine verkocht. Het eiste aftreden van het bestuurslid, waartoe deze slechts node kon besluiten. Ook werd op aandringen van de heer Veenstra besloten zich weer aan te sluiten bij de Bond van Coöp. Zuivelfabrieken in Drente.

In het boekjaar 1 mei 1907 - 1 mei 1908, bedroeg het aantal melkleveranciers 346. Er werd 2.813.434 liter melk aangevoerd. De boterprijs was gemiddeld fl. 1,29 per kg en de melkprijs fl. 4,17 per 100 liter. Het gemiddelde vetgehalte in deze tijd kunnen wij

U niet geven, omdat dit in geen enkel verslag vermeld wordt. Wel wordt steeds vermeld het aantal liters melk, dat nodig was om 1 kg. boter te bereiden. Dit schommelde tussen de 28 en 29 liter en bleef een aantal jaren vrij constant. Immers aan selectie op vetgehalte bij de fokkerij werd nog niet gedaan.

Het was in de algemene vergadering van 1912 dat directeur Veenstra controle van de koeien afzonderlijk op hoeveelheid melk en vetgehalte naar voren bracht. Volgens hem moesten koeien met een vetgehalte tussen 2.20 en 2.60 % worden opgeruimd, aangezien ze het aanhouden niet waard waren. Dit leidde tot de oprichting van een controlevereniging. In de algemene vergadering van 1915 kwam althans de heer W. Caspers met een verzoek deze vereniging van fabriekswegen te willen steunen. Het aantal leden bedroeg 15 en het was niet mogelijk om met eigen middelen de zaak overeind te houden. Schijnbaar voelde de vergadering nog niet veel voor subsidie aan deze vereniging. Er werd namelijk besloten, dat wanneer het aantal leden minstens 40 zou bedragen of het aantal gecontroleerde koeien 400 zou zijn fl. 1,- subsidie per koe per jaar zou worden gegeven. Deze opgave was, op dat moment wel te zwaar. Van het verlenen van een subsidie vinden wij in latere, verslagen tenminste nooit iets vermeld.

In augustus 1914 brak de eerste wereldoorlog los. De twintig jaren hiervoor waren gekenmerkt door vrij stabiele en naar 1914 iets oplopende prijzen van de landbouwproducten, waardoor onder de boerenstand, gemeten naar het verleden, van een, zij het dan wel bescheiden, welvaart kon worden gesproken. Het jaar 1911 was echter door zijn grote droogte in de zomer en een mond- en klauwzeerepidemie in het najaar er nog eens weer terdege een voorbeeld van in hoe grote mate de boer in de strijd om zijn bestaan afhankelijk is van invloeden, waar hij machteloos tegenover staat. Aanvankelijk probeerde men van rijkswege door het afslachten van de besmette veestapels uitbreiding van deze gevreesde ziekte te voorkomen. Deze maatregel bleek echter, gezien de vele gevallen, niet te handhaven en stuitte anderzijds ook op sterke tegenstand bij de boeren. In Dalen probeerde men door het niet ontvangen van melk aan de fabriek van de besmette bedrijven uitbreiding tegen te gaan. Maar de ziekte nam een zodanige omvang aan, dat deze maatregel ook maar weer werd opgeheven,

Gedurende de jaren van de eerste wereldoorlog liepen de prijzen van, de zuivelproducten sterk omhoog. In de oorlogsvoerende landen was een sterke vraag naar melkpoeder, gecondenseerde melk en caseïne. De hoge prijzen van de ondermelk, welke bij de bereiding van deze producten konden worden gemaakt, deed, het bestuur van „Dalen" besluiten om de melkleveranciers ook in de gelegenheid te stellen hiervan te profiteren. In 1917 werd begonnen met de bereiding van caseïne. De motivering, dat men dit product koos, was in de algemene vergadering de volgende:

Condensbereiding wordt voor ons bedrijf te kostbaar, melkpoeder zag men meer als een „oorlogsproduct", de inrichting voor, caseïnebereiding kost weinig en het product brengt een goede prijs op. De prijs van de eerste ondermelk tot caseïne verwerkt, was fl. 3,37 per 100 liter. De prijs van de „bovenmelk" fl. 8,93, samen fl. 12,30. Over het boekjaar 1917 - 1918 vinden wij voor het eerst een gemiddelde vetgehalte vermeld, dit was 3.15%.

Met de caseïnebereiding vroeg een vraagstuk, dat reeds vele malen aan de orde geweest was, dringender om een oplossing, namelijk dat van het afvalwater. Dit afvalwater verzamelde zich in de '*Keuterbrinken*', want de verdere afvoer liet vaak veel

te wensen over. Volgens meerdere sprekers was de stank niet te „harden“.

Met alle respect anders voor het inzicht van het bestuur en directeur bleek caseïne toch wel een „oorlogsproduct“ te zijn. Reeds in het najaar van 1918 werd de bereiding gestaakt.

Caseïne is een zuiver vrijwel eiwitproduct, dat met behulp van zuur uit de melk wordt afgescheiden. Dit product wordt o.a. gebruikt als grondstof bij de bereiding van lijm. Zeer waarschijnlijk was deze lijm nodig bij de toenmalige productie van oorlogsvliegtuigen.

Maar het vraagstuk van het afvalwater bleef doorsudderen en vond eerst in 1925 zijn oplossing in de aanleg van septic-tanks en riolering tot buiten het dorp.

Alhoewel ons land gelukkig buiten de oorlog was gebleven, was het toch een hele opluchting dat deze in november 1918 was afgelopen.

En zoals vaak na tijden van druk en spanning en beperkte mogelijkheden zich nieuwe energie doet gelden en nieuwe activiteiten tot ontplooiing komen, kwam ook in Dalen datgene tot stand waarover reeds lang gesproken was, namelijk de omzetting van de naamloze vennootschap in een coöperatie. In de algemene vergadering van aandeelhouders van 1 april 1919 werd zonder hoofdelijke stemming tot volledige liquidatie van de NV. besloten, onder voorbehoud, dat in de op 2 april d.a.v te houden vergadering van melkleveranciers zou worden besloten tot de oprichting van een coöperatieve vereniging. En dit gebeurde. In de vergadering van 2 april 1919 waren 176 melkleveranciers aanwezig, die allen de acte tot oprichting van de nieuwe coöperatie tekenden. Dit werd hen trouwens wel een beetje aantrekkelijk gemaakt. Ieder, die toetrad kreeg op een te verstrekken ledenrekeningboekje reeds fl. 0,20 per 100 liter melk, door hem in het bijna verstreken boekjaar geleverd, bijgeschreven.

Zelden zal een coöperatie op een zo gunstige basis hebben kunnen starten als de onze. Weliswaar kregen de aandeelhouders voor hun aandelen van fl. 25,-- fl. 70,-- uitbetaald, maar er was een zodanige reserve, dat alle bezittingen schuldenvrij - dus gratis - werden overgedragen. Het is vooral de toenmalige zuivelconsulent Van Weydom Claterbos geweest, die door zijn bemiddeling er veel toe heeft bijgedragen, dat deze omzetting tot aller tevredenheid werd geregeld.

In de ledenvergadering van 13 juni 1919 werd overgegaan tot de verkiezing van een bestuur. Hiertoe was het in de vergadering van 2 april veel te laat geworden. Het oude bestuur van de NV. werd in zijn geheel herkozen, uitgezonderd de heer M.J. Caspers, die geen boer meer zijnde, geen lid kon zijn. De heer Caspers was ruim 20 jaar bestuurslid, waarvan de meeste jaren secretaris. Aan zijn keurige notulering hebben wij mede te danken, dat de geschiedenis van Uw zuivelfabriek zo goed is vastgelegd. Ook menen wij uit zijn notulen te mogen afleiden, dat bij de bestuurders en aandeelhouders van de NV. de coöperatieve gedachte wel voor zat. Het is ons opgevallen, dat in zijn notulen vaak coöperatie en leden wordt vermeld, terwijl dit naamloze vennootschap en aandeelhouders had moeten zijn, zonder dat hier ooit aanmerkingen op werden gemaakt.

Had het bestuur van de NV. steeds uit 5 personen bestaan; het bestuur van de coöperatie werd tot 7 uitgebreid en kreeg de volgende samenstelling: Hks. Vleems, Voorzitter; L. Bouwers, secretaris; A.J. Caspers, lid; W. van Tarel, lid; Joh. Lamberts, lid; H. Wolbers, lid; G. A. Hartemink, lid. De beide laatstgenoemden en L. Bouwers

waren de nieuwgekozenen.

Reeds in deze eerste vergadering werd verzocht als voorstel op de agenda voor een volgende vergadering te plaatsen om het in de oprichtingsstatuten bepaalde meervoudige stemrecht te vervangen door gelijk stemrecht. Dit voorstel werd in de eerste daaraan volgende vergadering met in achtneming van het nog geldende meervoudige stemrecht aangenomen met 150 stemmen voor, 29 tegen en 6 blanco. In deze vergadering, deelde directeur Veenstra mede, dat 399 personen het ledenregister hadden getekend. In de vergadering van 11 februari 1920 werd het besluit genomen om, zoals direct bij de oprichting van de coöperatie reeds als doel voor ogen stond, over te gaan tot de bouw van een korenmalerij. Kosten ruim fl. 50.000,-, voor die tijd een aanzienlijke som. In de verhouding tot het toen en nu door ons uitbetaalde melkgeld, komt dit overeen met een bedrag van ruim 1 miljoen gulden thans.

Helaas is de malerij er nooit gekomen. In de vergadering van 14 mei 1920 deed het bestuur mededeling, dat het hoofdbestuur van het D.L.G. plannen had om de gehele provincie in één aankoopvereniging te centraliseren en de Coöp. Landbouwersbank te Meppel de bouw van een filiaal aan de Oosterhesselerbrug overwoog. Het bestuur vond het beter deze plannen in de gaten te houden en af te wachten, in plaats van zelf te bouwen. Hiermede ging de vergadering akkoord.

Het werd voor het toenmalige bestuur een grote teleurstelling, want van deze plannen is niet wat gekomen. Bovendien had dit muisje nog een lange staart. De machines voor de maalderij die reeds besteld waren, werden geannuleerd en hiermede nam de leverancier geen genoegen. Een langdurige procedure was hiervan het gevolg, waarbij de fabriek er uiteindelijk praktisch zonder kleerscheuren afkwam. Latere pogingen om alsnog een korenmalerij te bouwen hebben geen succes opgeleverd. De weinige goede naoorlogse jaren waren spoedig voorbij en de leden daardoor huiverig voor investeringen, maar de aanvankelijke eensgezindheid was ook niet meer aanwezig. En eensgezindheid is een eerste vereiste, willen wij in een coöperatie iets kunnen bereiken.

Regeling van het melkvervoer was verder een van de eerste punten die in de nieuwe coöperatie aan de orde kwamen. In de vergadering van 20 oktober 1919 werd er heel wat over gesproken, maar uiteindelijk werd met 123 tegen 66 stemmen aangenomen het melkvervoer voor rekening van de fabriek te nemen en door de fabriek te laten uitvoeren. Om dit melkvervoer naar ieders genoegen te laten verlopen is altijd een heel karwei geweest. De wegen om Dalen, waarvan de meeste vroeger in een zeer slechte staat waren, vormen met elkaar een geheel, dat veel weg heeft van een spinnenweb.

Het is daarom praktisch haast niet mogelijk om bij ieder lid de melk van huis te halen. De achtereenvolgende besturen hebben er echter altijd naar gestreefd het melkvervoer te doen geschieden op een wijze die naar hun oordeel voor ieder billijk en redelijk was.

Naarmate in de loop der jaren na de 1^e wereldoorlog de melkproductie toenam, bleek het vooral op de grotere *veehoudersbedrijven* moeilijk om alle ondermelk op een verantwoorde wijze te kunnen vervoederen, terwijl ze bij de verwerking tot kaas of melkpoeder een goede prijs kon opbrengen. Van deze zijde zijn dan ook, hetzij direct - hetzij indirect - doordat het bestuur hier mee kwam, meerdere voorstellen in ledenvergaderingen behandeld om te komen tot een verwerkingsmogelijkheid voor kaas

of melkpoeder.

In deze vergaderingen, waarvan enkele wel een zeer bewogen karakter hadden, hebben deze voorstellen nooit een meerderheid kunnen behalen al was het stemmenverschil soms wel erg gering. De kleinere melkleveranciers voelden de noodzaak tot afzet van de ondermelk minder en gezien het enkelvoudige stemrecht in onze coöperatie waren zij in de meerderheid. Vergeleken met de goede samenwerking, zo wij die de laatste twintig jaar kennen, was deze periode toch wel een dieptepunt in de geschiedenis van onze fabriek. Willen wij in een coöperatie iets bereiken, dan moet daar nu eenmaal zijn een goede verstandhouding tussen de leden onderling en begrip voor elkaars belangen, wanneer deze in zekere mate uit elkaar lopen. Maar vooral moet er zijn een volledig vertrouwen in het bestuur, dat men toch als leden met elkaar voor deze taak heeft gekozen.

Nadat omstreeks 1930 tengevolge van de algemene crisis ook de zuivelprijzen sterk daalden verdween de ondermelkverwerking uit de belangstelling, omdat ze bij de verwerking tot producten praktisch waardeloos was.

Bestuur en directeur Zuivelfabriek Dalen voor de fabriek in 1945

Nog even leefde in de dertiger jaren de belangstelling voor de ondermelk nog weer op toen in 1939 op initiatief van de Kon. Ned. Zuivelbond werd opgericht de vereniging Melkwolfabriek „Casolana“, waarin ook onze fabriek deelnam. Doel was de bereiding van melkwol uit caseïne. Verder dan een proeffabriek, waarin reeds een zeer behoorlijk product werd gemaakt, is het hier niet gekomen. De inmiddels uitgebroken 2^e wereldoorlog was oorzaak, dat de proefnemingen moesten worden beëindigd. De snel afnemende melkproductie was te zeer nodig voor de voeding van mens en dier.

Na de oorlog had voortzetting van de melkwolproductie geen zin, omdat de

ondermelk als grondstof hiervoor nu veel te duur was.

In de bestuursvergadering van 26 mei 1941 gaf directeur Veenstra de wens te kennen met ingang van 1 september d.a.v. zijn functie neer te willen leggen. Een snelle verergering van zijn ziekte maakte het nog nodig de heer M. J. Mulder, een oud-assistent, als waarnemend directeur aan te stellen. In de ledenvergadering van 29 augustus 1941 werd op zeer hartelijke wijze afscheid genomen van de heer Veenstra.

Veel heeft onze coöperatie aan hem te danken. Hij was vakman tot en met, gezien de kwaliteit van de boter, die tijdens zijn directeurschap werd gemaakt, en waarmede op verscheidene tentoonstellingen, zelfs ook in het buitenland, prijzen werden behaald. Op een zuinige en degelijke wijze heeft hij het bedrijf beheerd om een zo hoog mogelijke melkprijs aan de leden te kunnen uitbetalen.

Bijzonder jammer was het daarom voor hem, dat het bestuur het niet aandurfde een behoorlijk plan tot vernieuwing en uitbreiding, dat hij aan het einde van de dertiger jaren dringend noodzakelijk achtte en waarvoor hij het tijdstip met een dreigende oorlog in het nabije verschieft nog gunstig vond, aan de ledenvergadering voor te leggen.

Te zeer leefde het bestuur onder de druk van de toen wel zeer moeilijke jaren. Ieder dubbeltje moest nog eens worden omgekeerd, alvorens het werd uitgegeven, vooral omdat in die jaren de dubbeltjes er zo weinig waren bij de boer.

Dat ondanks de slechte prijzen de melkproductie in de loop der jaren toch behoorlijk, was gestegen, mag blijken uit de cijfers, voor het boekjaar 1 mei 1938 - 1 mei 1939. Verwerkt werd 5.562.813 liter melk met een gemiddelde vetgehalte van 3,33%. De melkprijs was bijna fl. 5,- per 100 liter. De gemiddelde opbrengst voor de boter was fl. 1,44 per kg. De onkosten bedroegen totaal 68 cent per 100 liter melk, waarvan het melkvervoer 9 cent vroeg. Met ingang van 1 september 1939 werd van overheidswege verplicht de ontvangen melk te wegen en uit te betalen in kilogrammen. Het tot dusver gebruikte weegtoestel woog in liters d.w.z. iedere deelstreep gaf 1.031 kg. aan, dat het gewicht is van 1 liter vollemelk. Als opvolger van de heer Veenstra werd door het Bestuur - en Commissie van Toezicht - A.J. Idema benoemd, destijds directeur te IJhorst. De infunctietreding was 1 september 1941.

Op dit tijdstip ondervond het gehele economische leven reeds bijna anderhalf jaar lang de nadelige gevolgen van de Duitse bezetting. De melkaanvoer aan de fabriek daalde door verschillende oorzaken, waarvan er een was de verplichte veelevering, zeer snel. Het bestuur en de directeur propageerden in deze tijd de t.b.c.- bestrijding onder het vee en aansluiting bij de productiecontrole, om voor de verplichte veelevering reageerders en slechte productiedieren te kunnen opruimen.

De t.b.c.- bestrijdingskosten werden geheel voor rekening van de fabriek genomen en de exploitatie van de controle vereniging, die tot dan toe nog steeds geen grote vlucht had genomen - van de 403 bedrijven waren er slechts 66 bij aangesloten - kwam geheel aan de fabriek. Hoe goed ook bedoeld vonden deze maatregelen slechts weinig weerklank bij de leden.

Direct na de bevrijding in 1945 werd begonnen met de nieuwbouwplannen. Het

middenstuk van de fabriek dateerde nog van 1889 en vroeg dringend om vernieuwing. Verder was de indeling en de ligging van de werkruimten waarvan enkelen destijds gebouwd waren ten behoeve van de Coöp. Elektrische Centrale, minder gunstig. Reeds in de ledenvergadering van 15 januari 1947 kon tot nieuwbouw worden besloten. Het duurde nog tot het najaar van 1948 alvorens de bouwvergunning werd verleend en de bouw kon worden aanbesteed.

Nu waren de bouwkosten inmiddels al weer zodanig gestegen, dat in de ledenvergadering van 20 december 1948 het bestuur nog weer met het verzoek moest komen om fl. 30.000,-- meer te mogen besteden dan de in januari 1947 toegestane limiet van fl. 155.000,--, wat werd ingewilligd. Direct werd met de bouw begonnen en op 7 juni 1949 was deze zover gevorderd, dat door Burgemeester Wessels Boer de officiële eerste steenlegging kon worden verricht. Er werd een voor onze hoeveelheid melk royale boterfabriek gebouwd, met een zodanige opzet, dat indien men later nog tot bereiding van andere producten zou willen overgaan op praktische wijze kon worden bijgebouwd.

Inmiddels was ons bedrijf ook toegetreden als lid tot de reeds in, 1938 opgerichte Drentse Ondermelk Organisatie, kortweg D.O.M.O. Deze organisatie beoogde om aan de plaatselijke fabrieken eventueel overtollige ondermelk voor gezamenlijke rekening te transporteren en te laten verwerken. Later werd de mogelijkheid geschapen om de verwerking te doen geschieden in een eigen bedrijf.

Luchtfoto Coöp. Zuivelfabriek Dalen jr. 50

Gezien de teleurstelling, die enkele oudere bestuursleden hadden opgedaan met de maalterijplannen van na de eerste oorlog, waren zij nog niet erg enthousiast over de D.O.M.O, en namen het standpunt in: „Wie zich zelf helpt, wordt vaak het best geholpen." Gelukkig blijken zij in dit geval geen gelijk gekregen te hebben. De D.O.M.O, die ook weer het eigendom is van de gezamenlijke plaatselijke fabrieken, heeft zich ontwikkeld tot een sterke organisatie, die thans in staat is al de haar aan-

geboden melk in een eigen bedrijf te verwerken; in hoofdzaak tot melkpoeder.

Na de bevrijding werd de veeziektenbestrijding onder leiding van de Prov. Gezondheidsdienst voor Dieren, welke Dienst ook weer is opgebouwd op de plaatselijke zuivelfabrieken, grondig aangepakt. Alhoewel in ons werkgebied veel t.b.c. onder het vee voorkwam, kon ons bedrijf in de loop van 1953 t.b.c. vrij worden verklaard.

Ook de fokkerij kreeg meer belangstelling. Was aanvankelijk op initiatief van het fabrieksbestuur nog een stierenvereniging opgericht, al gauw bleek, dat de kunstmatige inseminatie grotere mogelijkheden bood. Wij mogen het bestuur van de Coöp. Landbouwersbank te Meppel dankbaar zijn, dat deze coöperatie een afdeling K.I. aan haar bedrijf verbond, waardoor onze leden hiervan spoedig konden profiteren. Een kleine groep van onze leden te Holsloot en Veenoord is aangesloten bij de K.I. Midden-Drente.

Zuivelfabriek Dalen jr. 60

Verder is het zo, dat van de 320 bedrijven waarvan de hoofden lid zijn van onze vereniging, 245 zijn aangesloten bij de controlevereniging en 146 bij de fokvereniging. 185 leden zijn aangesloten bij het Nederlandse Rundvee Stamboek.

Mede door deze gezondmaking en verbetering van de veestapel steeg de melkaanvoer snel. In het boekjaar 1 mei 1962 - 1 mei 1963 werd ontvangen 11.025.319 kg melk met een gemiddelde vetgehalte van 3,96%. Boven deze hoeveelheid werd nog verwerkt 2.445.724 kg van 60 leden van de Coöp. Melkveehouders Vereniging te Wachtum.

Het aantal melkveehouderbedrijven in ons werkgebied daalde snel. Van de 403 bedrijven, waarvan op 1 september 1941 melk ontvangen werd, zijn er op dit moment nog 294 over.

Zo heeft dus onze zuivelfabriek 75 jaar zijn taak vervuld. Zeer zeker een nuttige taak. De boer is voor de verwerking en afzet van veel van zijn producten, en wel vooral voor het product melk, aangewezen op bundeling - dus op samenwerking. En waar kan

dit beter gebeuren dan in zijn „eigen" fabriek, de coöperatieve fabriek. Vele van zijn fabrieken, zo ook ons bedrijf, hebben zich voor de afzet van de door hen bereide producten weer verenigd in een „eigen" verkoopvereniging. Op deze wijze houdt de boer zo lang mogelijk zijn product in eigen hand en zal ook voor een zo groot mogelijk deel de opbrengst daarvan aan hem ten goede komen. Bovendien wordt op deze wijze een afzet nagestreefd, die de belangen van de boer voor ogen heeft, d.w.z. een regelmatige afzet tegen een zo hoog mogelijke prijs.

Dan komen bij de zuivelfabriek nog de activiteiten van veeverbetering, veeziektebestrijding ding e.d., die ook geheel op het belang van de boer gericht zijn.

Velen hebben in de loop van de jaren als bestuurslid, lid van de commissie van toezicht, bestuurslid van de fok- en controlevereniging, of in welke functie dan ook, hun beste krachten gegeven of doen dit nog, om deze boerenbelangen te dienen.

Hun allen komt hiervoor onze dank toe. En evenzeer aan de medewerkers in ons bedrijf, waarvan meerderen reeds jarenlang in onze dienst zijn.

Op 30 april 1959, werd aan twee van hen, namelijk D. Hidding en nu wijlen A. Slagter een koninklijke onderscheiding verleend voor een 40jarig trouw dienstverband.

Maar voor alles moeten wij toch wel onze leden dankbaar zijn, door wier medewerking het mogelijk werd, dat deze taak naar behoren kon worden vervuld en een zo goed resultaat kon worden verkregen.

De woorden van Ds. Busch Keizer, reeds voor zeventig jaar gesproken, zouden wij nu nog tot de onze kunnen maken, maar wij zouden ze nog iets ruimer willen weergeven: COÖPERATIE IS EEN BRON VAN WELVAART.

1964 A.J. Idema dir. vanaf 1941

Voormalige zuivelfabriek lokatie 2003

Toevoeging aan gedenkboekje Dalen

De fabriek zou in 1978 sluiten.

Hierna nog enkele gegevens, met aanvulling van ná 1954

Melkontvangst gegevens

Jaar	Mln. KG. melk	Jaar	Mln. KG. melk	Jaar	Mln. KG. melk
1950	7,676	1960	9,193	1970	?
1951	7,501	1961	10,125	1971	?
1952	7,346	1962	11,025	1972	?
1953	8,588	1963	13,062	1973	?
1954	9,084	1964	13,935	1974	?
1955	7,819	1965	13,543	1975	?
1956	8,394	1966	13,697	1976	?
1957	8,394	1967	14,272	1977	?
1958	8,588	1968	11,671	1978	Gestopt
1959	9,084	1969	?	1979	

Directeur A.J. Idema gaf in 1975 zijn functie over aan W. Bakker

Van het bestuur is mij alleen bekend dat J. Kiers in 1968 voorzitter was.